

ÇİNDE İSLÂM TARİKATLARI (x)

Joseph Fletcher

Fransızca'dan çeviren :

Doç. Dr. Osman TÜNER

Milâdi XIII. asrın başında müslüman devletler tıpkı bugünkü gibi, "zâhiri" İslâm'ın (Islam exotérique) hakim olmasına (mistik İslâm'ın hilafına) müsait durumda idiler. Fakat daha o asır sona ermeden, bu devletlerden önemli birkaçı Moğollar tarafından ele geçirildi. Moğollar Orta Asya ile Orta Doğu'nun büyük bir kısmını müslümanlardan almak suretiyle, zâhiri İslâm'ın son derece geniş bir şekilde dayandığı siyasi dayanakları yıkmış ve böylece sûfi tarikatların görülmedik bir rol oynamasına fırsat hazırlamıştır. Gerçekten bu tarikatlar için islâmî bir siyasi nizamın mevcut olması pek önemli değildi.

İşte bu suretle Moğollar kontrolleri altında bulundurdıkları müslüman toplumların başında, sûfîlerin yükselmelerini kolaylaştırmış ve islâmî yayılışın ikinci büyük dalgasının yolunu açmıştır. Bu ikinci yayılma dalgası birincisinde olduğu gibi silâhlı güç tarafından desteklenmemiş, buna karşılık tarikatların yolundan giden ve faaliyetleri İslâm sınırlarının ta ötesine kadar ulaşan tebliğcilerin gayretleriyle desteklenmiştir ki, bu sûfi tebliğciler müslüman orduların desteği olmaksızın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

İSLÂMÎ YAYILIŞIN İKİNCİ DALGASI : SÛFİLERİN TEBLİĞ FALİYETİ

Bu tebliğ dalgasının etkilediği pek çok ülke arasında, İslâm'ın ilk asrından bu tarafa az sayıda müslümanın yaşamakta olduğu Çin de

(x) Harvard Üniversitesinde görev yapmakta iken 1984'te ölen yazarın bu makalesi, A.Popovic ve G.Veinstein'in yayına hazırladıkları ve uluslararası bir sempozyuma sunulan tebliğlerin yer aldığı "Les Ordres Mystiques Dans l'Islam. Cheminements et Situation Actuelle" adlı eserde yer almaktadır. (Editions de l' Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1985, s.13-26). Bu eserin tamamı tarafımızdan tercüme edilmektedir.

bulunmaktaydı. Bu Çin'li müslümanların çoğu tüccar olmuştu. Bunların bazıları Moğolların hakimiyeti altında devlet memuru oldular. Çünkü Moğollar tedbir olarak Çinliler'in siyasi işlere iştirakini asgariye indirmeye karar vermişler ve önemli sayıda yabancı bürokrat ve kadro adamını davet etmek zorunda kalmışlardır. Çinliler müslümanları belli bir dinin mensubu olmaktan ziyade yabancılar olarak kabul ediyorlardı. İslâm da her şeyden önce yabancı bir kültür özelliği olarak görülüyordu. Bu tutum XX. asra kadar devam etmiş ve müslümanlarla Çin toplumunun ilişkilerinde tesirini göstermiştir.

Tarikatlar Çin'de etkilerini hissettirmeye Moğol hakimiyeti altında başlamışlardır. Nitekim, Sühreverdiyye şeyhi Burhaneddin Sâgarçî, vefat ettiği yer olan Kuzey Çin'de (Hitay) birçok kimseleri müslüman ediyordu¹. Güney Çin'den (Mâçin) Orta Asya'ya kadar dolaşan Şeyh Bâb-ı Mâçin (İlginç bir isim) de muhtemelen bir Sühreverdiyye şeyhi idi². Kübreviler ise İslâm aleyhtarı bir kampanya ile karşılaşınca kadar Çin'de İslâm'ı yayan ve daha sonra da vefat ettiği Güney Çin'e (Manzî) sürgün edilen Burhaneddin Buhârî tarafından temsil edilmişlerdi³.

1368'de Moğol hanedanı yıkılmış, Çin'li müslümanlar ise hükümet içerisinde sahip oldukları imtiyazlı mevkilerini kaybetmişler ve hiç de hoşlanmadıkları Çin toplumuna entegre olmak zorunda kalmışlardır. Bu müslümanlar, Çinliler'in nefret ettiği ve artık yenik düşmüş olan istilâcı Moğollar'la işbirliği yapmış olmalarına rağmen, Çin toplumuna yeterince iyi bir şekilde entegre olmuşlardır. Onlar, Çin geleneklerini koruyucu bir cîlâ olarak kabul etmişler ve şehirlerde küçük cemaatler halinde Çin'in bütün bölgelerine, özellikle de -sonrakı kaynaklara inanacak olursak- kuzey-batı, güney-batı ve güney bölgelerine yerleşmişlerdir. Çinliler'le evlenmeleri, onları evlât edinmeleri ve kendi inançlarını yaymaları sayesinde sayıları çoğalmış ve Çin'deki müslümanların oranı artmaya başlamıştır.

Tarikatların XV. ve XVI. asırda Çin'li müslümanların dini

- 1 Bk. Ebu'l Hasan b.Hâce Seyfu'd-Din, "Menâkıb-ı Kutb-ı Çehârdehom, Nureddin Basir", Kendiyye derBeyân-ı Mezârât-ı Semerkand, neşreden: İrac Aşraf, Tahran, 1955, s.73-74,75,78-79, 80-82.
- 2 Bk. Fahru'd-Din Ali Kâşîfî, "Reşhât", Taşkent, 1911, s. 225; Bartol'd, "Socineniĵa, II, cast' 2", Moskova, 1964, s. 435, not: 80.
- 3 Bk. Reşîdu'd-Din Fazlu'llâh, "Câmi'u't-Tevârih", Tahran, 1919/20, s.654; "The successors of Genghis Khan" (Cengiz Han'ın Halefleri), trc.: J.A. Boyle, New York, 1971, s.294.

hayatını ne dereceye kadar etkilediği hakkında bir şey söyleyemiyoruz. Fakat en azından Nakşbendiyye, Yeseviyye ve Kâdirîyye'nin, Çin'in kuzey-batısındaki müslümanlarla bazı münasebetlerinin olduğu, Kâdirîyye'nin ve belki de Nakşbendiyye, Şettâriyye ve diğer tarikatların da ülkenin güneyinde bazı etkilerinin olduğu muhtemel gözükmektedir. Bununla beraber, müslümanların "*Dârü'l-İslâm*" la olan oldukça kuvvetli bağlarını muhafaza ettikleri ve en fazla kalabalık oldukları kuzey-batıda bile tarikatların sosyal açıdan nisbeten küçük bir rol oynamaktan başka bir fonksiyon icra etmedikleri anlaşılmaktadır. XVII. asırda ise Çin'in kuzey-batısındaki hakim şema, her biri kendine ait cami ve imamı bulunan, fakat birbirinden tecrit edilmiş küçük bir müslüman cemaatler mozayığından ibaretti⁴. Daha sonra, dinî hayatı karakterize eden bu coğrafi mozayığe, "*eski*" manasına gelen Arapça "*kadim*" kelimesinin Çince'ye benzetilmiş hali olan "*gedimu*" ismini verdiler.

Çin'i 1644'te Mançular ele geçirdiler ve oraya King hanedanını yerleştirdiler. Bunlar zamanla Çin İmparatorluğu'nun sınırlarını asıl Çin'in ta ötesine kadar genişleterek Mançurya, Moğolistan, Sincan ve Tibet'i Çin'e dahil ettiler ve böylece XVII. ve XVIII. asırlarda bugünkü büyük Çin'i ortaya çıkardılar. Bu suretle müslüman Orta Asya'nın yaklaşık üçte birini Çin'e dahil ettiler. Mançular önceleri İmparatorluklarının çeşitli bölgelerini birbirinden ayrı vaziyette idare etmeyi denediler. Öyle ki, Çin'li Hui'ler (yani Çince konuşan müslümanlar) bile teorik olarak Sincan'da yaşayan Orta Asya müslümanlarından ayrı kalmaktaydı. Gerçekte ise bu ayırım mükemmel bir şekilde uygulanmış olmaktan uzaktı.

Din hususunda, Sincan vahasının müslümanları Sünnî-Hanefî idiler ve oralara hakim olan tarikat, Yeseviyye'ye ve XVI. asrın sonunda o bölgede çok etkili olan Üveystiyye'ye üstünlük sağlamış bulunan Nakşbendiyye tarikatı idi. Nakşbendiyye'nin bu zaferi, 1599 da vefat eden ve Mahdûm-ı A'zam'ın oğlu olan İshak Veli'nin gayretlerinden kaynaklanmıştı. Diğer Nakşbendiler gibi İshak Veli de hiç şüphesiz "*surt*"ı tercih etmiş ve sessiz yapılan kalbi "*zikır*" e önem vermiştir. Fakat babası Mahdûm-ı A'zam'ın "*cehur*" (sesli zikir) e mûsamaha gösterdiği ve zikri bu tarzda icra ettiği için⁵, İshak

⁴ Bk. Minzu wenti yanjuhui, "Huihui minzu wenti", Pekin, 1958, s.62-67.

⁵ Bk. Fuat Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", Ankara, 1966, s.100, not: 55; Şâh Mahmûd b. Mirzâ Fadl Çoras, "Tarih", neşreden : O.F. Akımuşkin, Moskova, 1976, s.255, not: 20.

Veli'nin de sesli zikri mûsamaha ile karşıladığını düşünebiliriz. Onun doktrini, kerametini ve manevî güç ile mistik ilhâmın kaynaklarını gördüğü velî türbelerinin önemi üzerinde çok ısrar ediyordu.

İshak Veli, İslâm'ı tebliğ etmeyi hararetle tavsiye ediyordu. Nitekim bizzat kendisi ve müridleri, birkaç Şamanist Kırgız gurubuna İslâm'ı kabul ettirmişlerdir. Onlar, Doğu Moğolları arasında İslâm'ı anlatmışlar ve etkilerini bazı Kazak yöneticileri arasında yaymışlardı.

Tarikat lideri olarak İshak Veli, Hâce-i Ahrâr'ın "aktif" siyaset geleneğine saygı duymuştu. Bu yüzden yöneticileri onun peşinden gitmeye sevketmeye çalışmıştı. O, Orta Asya'nın batısında Özbek prensleri üzerinde büyük bir otorite kurmuş; bu bölgenin doğusunda da Çağatay prensi Muhammed Hân'a (ö.1609) Yarkand'ın tahtını ele geçirmede yardım etmiştir.

"VELİ SÛLÂLERİ"

İslâm dünyasında XVII. asır, "eşrâf", "sâdât", "hâcegân" ve "ıgurramen" adı verilen "velî sülâleleri" müessesesi için bir altın çağ olmuştur. Bütün bu isimler, şu veya bu ölçüde Hz. Muhammed'in soyundan gelme manasını ihtiva etmekteydi. Daha önceden Hz. Muhammed'in soyuna mensup olmasalar da, "velî sülâleleri" genellikle kendilerini mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde O'nun soyuna mensup olarak gösteriyorlardı. İlginçtir ki, "velî sülâleleri" tabirini, sûfi velî sülâleleri anlamında ifade eden hiçbir Arapça kelime mevcut değildir. Bununla beraber, başlangıçta bu sülâlelerin "bereket"i (velîliği), güçlü sûfi atalarından ve pek çok "velî sülâlesi"nden kaynaklanıyordu. Meselâ büyük nüfuz sahibi olan Sincan'lı Katakî "hâcegân" sülâlesi, Hz. Muhammed'in soyundan olmayı asla kendine dert edinmemiş veya en azından buna fazla önem vermemiştir.

Mahdûm-ı A'zam, kendisinin hem yirmi ikinci göbekte (Oniki İmâm'ın sekizincisi olan Ali er-Rızâ'nın oğlu kabul edilen Tâlib vasıtasıyla) Hz. Peygamber'in, hem halife Hz. Ebû Bekr'in, hem de Karahanlılar'ın lideri Satuk Buğra Han'ın soyundan geldiğini iddia etmişti. İshak Veli'nin taraftarları olan İshakî'ler, İshak'ın ve yakınlarının şöhretinden istifade etmişler ve tarikatlarının başına Çağataylar'ın lideri Muhammed Hân'ı getirmek suretiyle,

Nakşbendîye tarikatının kolu olarak sahip oldukları itibarı daha da arttırmışlardır. Böylece İshak Velî'nin sülâlesi Çağatay sarayına bağlanmış ve o zamanki iktidarın haşmeti onun "bereketi"ne dayandırılmıştır. Muhammed Hân'dan sonra onun mirası İshak Velî'nin nesline intikal etmiş ve oldukça güçlü yeni bir "velî sülâlesi" doğmuştur.

XVII. asrın ortasından biraz önce, İshak Velî'nin Muhammed Yûsuf adında ve Mahdûm-ı A'zam'ın büyük oğlunun oğlu olan bir yeğeni, etki bakımından İshakîler'le rekabet etmeye başladı. O, asıl Çin'in kuzey-batı kısmındaki Suzhou ile Tibet'in kuzey-doğu sınırındaki Salarlar ülkesine kadar seyahatlar yaptı. Muhammed Yûsuf, İshakîler'in zehirlediği yemeği yediği için 1653'te vefat edince, Hâce-i Âfâk adıyla tanınan oğlu Hidayetullâh O'nun görevini devam ettirdi. O da 1671-1672'de Çin'in kuzeyine gitti. Çin kaynakları onu "yirmi beşinci göbekte Muhammed'in soyundan gelen Hidayetullâh" diye nitilemektedirler⁶. Orada o, en önemlisini meşhur Ma Tai Baba'nın teşkil ettiği birçok halifeler tayin etmiştir. Bir yıl sonra, yirmi dokuzuncu göbekte Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini söyleyen Abdullâh adında bir Kâdiri şeyhi, "Çin'in Mekke'si" diye meşhur olan Hezhou'ya (bugünkü Linxia) gitti ve oraya Kâdirîye tarikatını sağlam bir şekilde yerleştirdi.

Hâce-i Âfâk kuzey-batı Çin'i terkederek, krallığı malûb edip Çağataylar hânedanına son veren ve kendisini bu bölgeye yönetici yapan Zungarlar'ın budist lideriyle birleşmek suretiyle sonunda İshakîler'i kovmayı başardı. Hâce-i Âfâk, "Âfâkîler" adlı yeni bir "velîler sülâlesi"nin başlangıcını oluşturdu. Bunlar, budist Zungarlar'ın hakimiyeti altında, yaklaşık bir asır sonra Mançular'ın galibiyetine kadar İshakîler'in rakibi olmaya devam ettiler. Mançular gelip Zungar krallığını devirince, Âfâkîler İshakîler'i ortadan kaldırmak için tekrar gayri müslim bir istilacı ile işbirliği yaparak, daha önce efendileri olan Mançular'ın aleyhine döndüler, fakat neticede kendileri kesin bir çöküntüye maruz kaldılar.

XVIII. asırda Çin'de "menhuan" (bu kelime yaklaşık olarak "(kutsal) bir allenin en yetkili kişisi" anlamındadır) adı verilen "velî sülâleleri" teşekkül etmeye başladı. Huasi (Çiçekli Cami) sülâlesi, büyük bir tarihi rol oynayanların ilki oldu. Bu sülâle, Ma Tai

⁶ Bk. Joseph Trippner, "Islamische Gruppen und Graberkult in Nordwest-China", Die Welt des Islams, N.S., 7, 1-4, 1961, s. 148.

Baba'nın manevî halefleri olan ve Hâce-i Âfâk'ın tayin ettiği Ma Laichi (1673-1753) adında Hezhou'lu bir Nakşibendî tarafından tesis edildi. Ma Laichi'nin Mekke'de hac yaptığı, Yemen'de bir yıldan fazla ilim tahsil ettiği, Hindistan'ı ziyaret ettiği ve uzun seyahatleri sırasında meşhur Mevlânâ Mahdûm'dan belli bir süre ders aldığı ve onun direktifi altında kemâle erdiği, yani "velî" makamına ulaştığı söylenir. Ma Laichi, Mevlânâ Mahdûm'dan ayrılırken, gelenek icabı şeyhinden bir nüsha Kur'ân-ı Kerîm, bir "Mevlûd" ve "Mingshale" (buna resmî bir belge, "yazıdan alınmış hükmetler" diye mana vermektedir) adında Çince bir kitap almıştır⁷.

Bu esnada, Hezhou'lu müslümanlar arasında Ramazan orucunu bozma (iftar) vakti konusunda bir münakaşa zuhur etmişti. Münakaşa eden taraflardan biri olup, "houkat" (sonra yiyenler) adını taşıyanlar, önce camiye gidip namaz kılmak, sonra da iftar etmek gerektiğini; "quankat" (önce yiyenler) adı verilen diğer taraf ise iftar edilip sonra namaz kılınabileceğini savunuyordu. Mekke'de yaptığı hac ve Orta Doğu'da belli başlı ilim merkezlerinden birkaçında yaptığı ilmi çalışmalar sebebiyle saygınlığı önemli ölçüde artmakta olan Ma Laichi de "erken yiyenler" in lehinde tavır aldı ve bu tutumu onun şöhretini daha da artırdı. Diğer taraftan o, "Mingshale" sindeki vecizelerini, düğünlerde ve cenaze merasimlerinde camide (Çince "zhangha") verilen va'zların yerine ikame etti ve böylece merasimleri kısalttı ve onlara yapılan masrafları azalttı.

Ma Laichi kuzey-batı Çin'de etrafına çok büyük sayıda mürid topladı ve yaptığı tebliğ Tibet sınırlarındaki Salarlar arasında büyük başarı sağladı. Fakat 1747'de muhalifleri onu King hanedanı hükümeti nezdinde resmen şikâyet ettiler ve öğretilerini bir "xiejtiao" yani Konfüçyünizm dünyasının düzenini tehdit eden, sosyal bakımdan zararlı bir doktrin olmakla suçladılar. Krallık içerisinde bulunan pek çok müslümanla faydasız yere uğraşmaktan geri durmak isteyen hükümet ise elinden geldiği kadar muhalifleri yatıştırdı ve onun doktrinini sosyal açıdan tehlikeli bulmadı. Şayet Kingler Ma Laichi'nin öğretilerinde bir "xiejtiao" görmüş olsaydı - şüphesiz ki bu, genel anlamda İslâm gibi, Konfüçyünizm açısından değerlendirilmişti -, imparatorluk onu ortadan kaldırmaya çalışmak zorunda kalmış olacaktı.

⁷ Bk. "Gaozong Chun Huangdi shilu", 290, vr.24 b.

Ma Laichi'nin kuzey-batı Çin'deki müslümanlar için önemi, hiç şüphesiz onun Çin'deki islâmî uygulama ile daha önce Orta Doğu'nun müslüman kalelerinde ilişki halinde olduğu dinî "norm" arasındaki farklılıkları ayırdetmedeki kabiliyeti ile izah edilmektedir. Şayet böyleyse, belki de Ma Laichi Çin'de İslâm'ın üçüncü dalgasının öncüsü olmuştur.

İSLÂM 'IN ÜÇÜNCÜ DALGASI : "YENİLİK"

XVIII. asrın sonu ile XIX. asrın ilk yarısında, kısmen ikincinin bir sonucu olan üçüncü bir islâmî yayılmaya şahit olundu. İkinci dalganın sûfi tebliği, Afrika, güney ve güney doğu Asya, yukarı Asya ve Çin'deki tamamıyla yeni ülkelerin İslâm'ını - fakat bu ülkelerin hükümetlerini değil - ortaya çıkarmıştı. Bu yeni ülkeler kendileriyle, kurtulunması gereken gayri islâmî bir kültür mirası ortaya çıkarmışlardı. Şimdi ise, Kur'ân'ı, Sünnet'i ve onların çok daha geniş bir İslâm dünyasındaki yorumlarını uygulayabilmek için İslâm'ı bu kültürlerden temizlemenin ve onu tekrar yorumlamanın zamanı gelmişti.

Yeni islâmî dalga, "tecdid" (dinî "yenilik") dalgası idi ve bu tecdid dalgasının akıntılarının çoğu sadece bir "yenilik" değil, fakat aynı zamanda militan bir yenilik ve bir "cihâd" ruhu taşımaktaydı. Belli bir ölçüde, XIX. asır Avrupa'lısında mevcut olan "fanatik" ve militan müslüman imajı, bu üçüncü açık islâm dalgası sırasında Afrika, Avrupa ve Asya'da müslümanlarla Avrupa'lılar arasında söz konusu olan ilişkilerin ürünüdür. Gittikçe daha güçlü bir şekilde Avrupa ile yüz yüze geldikleri için müslümanlar, dinin siyasetini kaybetmeye başladıkları bir geri kalmışlık duygusuna kapılmışlar, bu ise "tecdid" dalgasını güçlendirmiştir. Bazıları - ki bunların gerçekten önemli olan yegâne temsilcileri Vahbâbiler'dir -, ikinci islâmî dalganın tebliğ vasıtası olan tasavvufa hücum etmeye kadar bile gittiler. Fakat genel olarak "tecdid" teşebbüsü bizzat sûfilerin, dört "sünnî" tarikatın (Nakşebendiyye, Halvetiyye, Şâziliyye ve Kâdiriyye) mensuplarının ve bu tarikatların kollarının eseri olmuştur. Onlara göre, "hadis" ve "fikh"ın derinliğine bilinmesi ile serbest düşünme hakkı (ictihâd) asıl idi. Onlar bazan bir "yüzüncü yıldönümcülük" veya bininci yıldönümcülük farkı ile beraber, çoğu zaman oldukça ateşli militan ve "mücâhid" idler.

İslâm'ın "*tecdid*" dalgası denilen üçüncü dalgasının ilk yankıları belki de Hindistan'da kendini hissettirdi. Hindistan'lı müslümanlar, halk mistisizmindeki hindu-müslüman ilişkilerinin nisbeten uyusukluğa sevkedici özelliğine karşı mücadele ediyorlar ve XVI. asrın sonunda Moğol sarayında ortaya çıkan uzlaştırmacılık (syncretisme) ile yakınlaşmaya (ki bu, halk mistisizmindeki bu özellikten doğuyordu) karşı çıkıyorlardı. Fakat bu üçüncü dalga bütün gücünü XVIII. asırda kazanmıştır. Arabistan'daki Vahhâbi hareketinde ve en önemli halifeleri Ahmed ed-Dardîr ile Abdullah eş-Şarkâvî olan Mustafa el-Bekrî vasıtasıyla Halvetiyye'nin yeniden canlanmasında işte bu "*tecdid*" (yenilik) dalgasını görüyoruz. Ahmed ed-Dardîr ile Abdullah eş-Şarkâvî, XVIII. asrın sonu ile XIX. asrın tam başında ulemâ ile küçük Mısır halkını dîni müdafaa için harekete geçirdiler.

Aralarında İbrahim b.Hasan el-Kûrânî (ö.1690)'nin büyük bir kurucu şahsiyet olarak bulunduğu Medine'li âlimler gurubu; İstanbul'un, kamu oyunu yönlendiren ve 1807'de Osmanlı padişahu III.Selim'in tahttan indirilmesi için gerekli havayı oluşturan muhafızları; ve nihayet Kürtler üzerinde çok büyük tesiri olan Hâlid eş-Şehrezûrî ile talebeleri, bütün bunların hepsi bu üçüncü dalganın tezahürleri durumunda idiler.

Aynı şekilde batı Afrika'da da, Sammâniyye ve Ticâniyye tarikatlarına mensup reformcular olan Cibril b. Ömer ile talebesi Usumandan Fodio ve Fulani "*mücâhid*"leri aynı yolu takip ediyorlardı. Afrika'nın kuzeyinde ve doğusunda Ahmed b.İdrîs el-Fâsi'nin dersleriyle ortaya çıkan hareketler - Somali'de Sâlihiyye, Sudan'da Hatmiyye, Libya'da Senüsiyye - ile XIX. asrın sonlarına doğru Fas krallığı çevrelerinde görülen Vahhâbilik taraftarı reaksiyonlar da dönemin "*tecdid*" olayı ile ilgisini yansıtmaktadırlar.

Hindistan'ın kuzeyindeki Veliyyullâhi hareketi, bu hareketin yerini alan ve Ahmed Brelvî'nin başlattığı hareket, Bengal'deki Ferâidiyye hareketi ve üç hacının 1803'te Sumatra'ya dönüşlerinde öncülüğünü yaptıkları Padri hareketi hakkında da aynı şeyi söyleyebiliriz.

Sünnilik tarihinden ve düşüncesinden pek o kadar tecrit edilmiş olmayan - ki Batılı araştırmacılar genellikle buna inanıyorlar - Şiîliğin içerisinde bile buna benzer çağdaş temayüller farkedebiliyoruz.

Hatta Yemen'deki Zeydiler'de, Muhammed b.Ali eş-Şevkâni (ö. 1834)'nin eserleri açık bir şekilde "tecdid" istikametindedir. İran İmâmîyye'sinin Oniki İmâm'ı arasında Usûlî adlı hukuk ekolünün gelişmesi veya oldukça farklı bir sicile sahip olan Seyyid Kâzım Reştî ile Şeyhiyye'nin faaliyetleri, "tecdid" dalgasına hakim olan ve dolayısıyla bütün Sünnî İslâm dünyasına yayılmış bulunan aynı meselelerle meşgul olduğunu göstermektedir.

Daha ziyade milliyetçi veya "protonasyonalist" olarak nitelendirilen XVIII. ve XIX. asrın pek çok olayları - Kafkasya'da Şeyh Şâmil zamanına kadar Şeyh Mansûr ve diğerlerinin Ruslar'a karşı faaliyetlerini, Kırım ve Volga Tatarları'nın aynı düşmana karşı direnişlerini ve kuzey Afrika'da Abdülkâdir'in Fransızlar'a karşı mücadelesini hatırlayalım - gayri müslim istilâcıları kovmak için yapılan bu faaliyetlerin çoğu muhtemelen, genel olarak sanıldığından ziyade (milliyetçiliğin aksine) "cihâd" unsurları ihtiva etmekteydi. Hiç şüphesiz bizzat bu hareketler, XVIII. ve XIX. asırlarda mevcut olan "cihâd" ruhu ile dopdolu idi.

Elbette ki, bu hareketlerin her birinin, kendine özgü olan ve her ülkenin siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik şartlarına bağlı bulunan sebepleri mevcuttu. Fakat - bu önemli sebepler ne olursa olsun - XVIII. asrın sonunda ve XIX. asrın başında müslümanların altında toplandıkları bayrak "tecdid" (yenilik) bayrağı idi.

Çoğu zaman Çin'in, İslâm âleminin öbür kısımlarından kopuk bir dünya olduğu tasavvur edilmektedir. Fakat "tecdid" akımları XVIII. asrın son çeyreğinde kuzey-batı Çin'i istilâ etmiş; XIX. asrın ilk yarısında da Sincan geniş bir "cihad" hareketine sahne olmuştur. Bu her iki hamle de Nakşbendîyye tarikatı tarafından kanalizé edilmiştir.

"HUFİ" LER VE "CEHRİ" LER

Ma Laichi'nin "tecdid" hareketi ile ilgilenmiş olması sadece bir varsayımdır. Aziz adıyla bilinen Nakşbendî lideri Ma Mingxin (1719-1781)'in durumu hakkında ise daha çok döküman mevcuttur. Öyle görünüyor ki, Ma Mingxin Mekke'de hac yapmış ve 1761'de Çin'e geri gelmeden önce Buhara ve Yemen'de ilim tahsil etmiştir⁸. O

⁸ Bk. Sun Youzhen, "A glance at the Ningsia center of the Jeherlya" (15 Şubat 1936), tr.: C.L.Pickens, hususî defterler; Muhammed Tevâzu', "Es-Sin (Çin) ve'l-İslâm", Kahire, 1945, s.115; Trippner, a.g. mak., s.163.

İmparatorluğun dışında nereleri ziyaret etti ? King kaynakları bu konuda muğlak kalmakta ve O'nun Orta Asya'dan öteye gitmediği izlenimini vermektedir⁹. Fakat, birisini bir hıristiyan misyonere¹⁰, diğerini de bir Japon müslümana¹¹ borçlu olduğumuz ve Nakşbendiyye'nin Ma Mingxin'in yönettiği koluna mensup kişilerin "tecdid" ve "cihâd" hareketlerinin her ikisiyle de ilişkilerini yansıtan XX. asra ait iki kaynak, Ma'nın Yemen'deki akıl hocasının meşhur Zeyn olduğunu beyan etmektedirler. Bu Zeyn kimdir ? Biz onun kim olduğunu, misyonerden temin ettiğimiz kaynakta yer alan ve Zeyn ismi ile Ma Mingxin isimleri arasında Abdülhâlık ismini zikreden "silsile" sayesinde bilmekteyiz. Söz konusu, Zeyn, Nakşbendî sūfi ez-Zeyn b. Muhammed Abdülbâki el-Mizcâci (1643/4-1725) idi¹², Abdülhâlık (1705-1740)¹³ ise Zeyn'in oğlu ve kâımmakâmı idi. Ma Mingxin'in "sened zinciri" (isnâd) nin kendisine Abdülhâlık ve ez-Zeyn el-Mizcâci vasıtasıyla intikal etmiş olması, "tecdid" dalgasını oluşturan hareketlerin ne derece birbirine bağlı olduklarını göstermektedir. Gerçekten de Zeyn, Medine'li âlimler gurubunun belli başlı kurucularından biri olan İbrahim b. Hâsan el-Kürânî adında oldukça etkili bir Nakşbendî şeyhine intisab etmişti. Medine'li âlimler gurubunun pek çok meşhur talebeleri arasında "tecdid" düşüncesinin yayılmasında büyük bir rol oynayan el-Kürânî, Sumatra'daki Padri hareketinin bazı temellerini atan Abdurraûf es-Sinkili (ö. 1693'ten sonra) ile Java'daki Hollanda'lılara karşı direnişin öncülüğünü yapan Şeyh Yûsuf el-Jâvi'ye hocalık yapmıştı. el-Kürânî'nin oğlu Ebû't-Tâhir Muhammed el-Kürdi (ö. 1733) ise, Hindistan'ın kuzeyindeki Veliyyullâhî hareketinin kurucusu olan Şâh Veliyyullâh (ö. 1762) üzerinde büyük bir tesir icra etmiştir. Yine el-Kürdi Muhammed Hayât es-Sindî (ö. 1750 veya 1752)'yi yetiştirmiş, o da Vahhâbilîğin kurucusu Muhammed b. Abdulvahhâb (ö. 1791) ile Sammâniyye'nin kurucusu Muhammed es-Sammân (ö. 1775)'i yetiştirmiştir. Şu halde Ma Mingxin'in Çin'deki "tecdid" hareketi, uzun bir geleneğin içerisinde yer almaktaydı.

⁹ Bk. Saguchi Tôru, "Jûhachi-jûkyûscekî Higashi Torikisutan shakaishi kenkyû", Tokyo, 1963, s.561-565.

¹⁰ F.W. Martin Taylor'un Rêv. Claude L.Pickens'e mektubu, hususî defterler (15 Eylül 1936).

¹¹ Kawamura Kyôdô, "Ba Genshō", Kalkyô, 1: 2, 1927, s.30.

¹² Bk. Ahmed b. Muhammed Kâtun, "Tuhfetu'l-lhvân bi Senedi Seyyid Veled-i "Adnân" (elyazması, Mektebetü'l-İmâm Yahyâ San'â, No: 19 mustalîh), vr. 100 a-b; Muhammed Zabâra, "Neşru'l-Arf ü-Nûbelâi'l-Yemen Ba'de'l-Elf", I, Kahire, 1940, s.723-725.

¹³ Bk. Kâtun, a.g.e., vr.95 a-100 a; Zabâra, a.g.e., II, Kahire 1957, s.29-31.

Ma Mingxin'in dersleri hakkında bildiklerimiz, İslâm'ı tanımayan ve çoğu zaman müslümanlardan nefret eden King memurlarının raporlarına dayanmaktadır. Bu memurlar bilgilerini, olsa olsa, Ma'nın taraftarlarının korkunç işkence ve idam tehdidi altında zorla verdikleri ifadelerden elde etmektedirler. Ma Mingxin'in muhalifi olan Nakşbendileri - bilhassa Ma Laichi'nin müridlerini - en çok hayrette bırakan şey, onun "menhuan" (veli sülâleleri) lardan doğan sisteme karşı çıkması, dîni uygulamanın zamanla değişime uğramak zorunda olduğunu savunması, müslüman velilere gösterilen büyük saygıya bağlı olan boş inançlara hücum etmesi, Ma Laichi'nin haleflerince kendi taraftarlarından istenen aşırı katkıları tenkit etmesi ve "zıkr"ın içerisine "cehr"ın dahil edilmesini tavsiye etmesidir¹⁴.

İbrahim el-Kürânî "cehr"ın uygulanmasını tasvip etmiş ve bu konuda bir de eser yazmıştı¹⁵. Ayrıca "cehr" (cehri zikir) Abdülhâlık ve gurubu tarafından Yemen'de tatbik edilmişti¹⁶. Diğer taraftan, her ne kadar Nakşbendiler her zaman ve hemen her yerde kesinlikle sessiz (hafî) "zıkr"ı tercih etmişlerse de, "cehr"ın uygulaması ile Nakşbendî sünnilîği arasında hiçbir bağdaşmazlık mevcut değildir. Fakat Ma Laichi "cehr"ı reddetmişti veyahut da halefleri onun öyle yaptığına inanmışlardır¹⁷. Öyle ki, kuzey-batı Çin'deki Gansu vilayetinde, Nakşbendîyye'nin bu iki kolu arasında, sonunda kan dökülen şiddetli bir münakaşa cereyan etmiştir. Ma Laichi'nin taraftarları "Huftıyye" (Huftıyye'nin bölge lisanında aldığı şekil olup, sessiz zikir yapanlar için kullanılan bu tabirle çoğu zaman Orta Asya'daki Nakşbendiler kastedilir) ismini; Ma Mingxin'in taraftarları ise "Cehriyye" (sesli zikir yapanlar) ismini almışlardır.

Ma Mingxin'in de bir "Mevlûd" kaleme aldığı¹⁸ ve Zungarlar ve Mançular'la işbirliği yapan ataları Âfâkiler'in geçmişini örnek alan ve Cehri'leri King hükûmetine baş kaldırmakla suçlayan Hufiler'in aleyhine hızlı bir şekilde geniş bir tesir elde ettiği söylenmektedir. Daha sonra şiddet olayı patlak verdiğinde Hufiler 1781'de söz konusu

¹⁴ Mu Shouqi, "Gan Ning Qing shilue", Lanzhou, tarihsiz, zhengbian, 18: vr.38 b; Agui et al., "Qingding Lanzhou jilue", Taipei, 1970, s.348,482.

¹⁵ "Ithafu'l-Münibî'l-Evvâh bi-Fazlî'l-Cehri bi-Zikri'llâh" : bk.Muhammed b.Ali eş-Şevkânî, "el-Bedru't-Tâll' bi-Mehâsini Men Ba'de'l-Karnî's-Sâbî ", Kâhire, 1929/30, I, s.12.

¹⁶ Bk.Kâtin, a.g.e., vr. 95 b, 150 a.

¹⁷ Bk.Agui et al., a.g.e., s.340.

¹⁸ Bk.Mu Shouqi, a.g.e., zhengbian, 18: vr. 38 a.

"*âsiler*"ı (Cehrilere) ezmede Kingler'e yardım etmişlerdir. 1784'te Cehrilere ve Hufiler'e karşı yeni birtakım savaşlar vuku bulmuş ve Hufiler düşman kardeşleri olan bu Nakşbendiler'i ortadan kaldırmak için tekrar hükümetle ateşli bir şekilde işbirliği yapmışlardır¹⁹. Fakat Cehrilere varlıklarını sürdürmüşler ve gelişmeye devam etmişler, Ma Mingxin'in "*sülâle zinciri*" de Mu Ahong (Âhûnd Mu) veya Mu Baba adıyla tanınan şeyh (Çince "laorenjia") Muhammed Rabbânî ve onun müridi Muhammed Celâl'e kadar uzanmıştır.

Muhammed Celâl'in Kingler'in kendisini sürgün edip esarete mahkûm ettiği Mançurya'da vefatından sonra, onun yerine oğlu Ma Er geçmiş; Ma Er'in yerine de, Ningxia'nın güneyinde Sarı Irmağın kıyısında yer alan Cincipu kalesine yerleşen oğlu Ma Hualong geçmiştir. Böylece bu makam babadan oğula geçer hale gelmiş ve ilk başta Ma Mingxin'in "*menhuan*" sistemine ("veliler sülâlesi" sistemine) karşı çıkmasına rağmen, zamanla, kurucusuna büyük cesaret veren "*tecdid*" düşüncesiyle ilgilenmekten giderek uzaklaşan yeni bir "*veliler sülâlesi*" doğmuştur.

XVIII. ve XIX. asır ile XX. asrın başında, Çin'in kuzey-batısında pek çok sayıda "*veliler sülâlesi*" ortaya çıkmıştı ve bunların çoğu Nakşbendiyye tarikatına mensuptu. Genellikle, bütün veli türbelerinin ibadet etmeye mahsus bir yeri veya bir "*kubbe*"si (Çince "*gongbai*" veya "*gongbei*") vardı ve bu ibadethanelerin başlıcaları aktif birer ibadet merkezli haline geldiler. "*Veli sülâleleri*" kendi taraftarlarından yardım görüyorlar ve ihtiyaçları olan malları biriktiriyorlardı. "*Menhuan*" ların sayılarındaki ve önemindeki bu artış önemli bir değişmeyi gösteriyordu : Gerçekten bütün kuzey-batı Çin'de, "*kadim*" ("*gedimu*") adı verilen dinî mozayığın yerini, giderek veli sülâlelerine mensup kimselerin oluşturduğu sağlam şebeke alıyordu. Bu da, "*veli sülâleleri*" ne ve diğer liderlere müslümanların siyasi ve ekonomik güçlerini daha iyi kontrol etme imkânı veren ve XX. asırda bu bölgedeki müslüman mücadelesinin ileri gelenlerinin başarılarına katkıda bulunan, sosyal bütünleşmede giderek artan bir gelişme sonucunudoğurmuştur.

¹⁹ Bk. Raphael Israell'nin oldukça tartışma götürülen izahı, "Muslims in China : a study in cultural confrontation", Londra, 1980. Burada Cehrilere Şiiler arasında göstermekte ve "sünnî bir müslümanın, hiçbir süfi tarikatın diğerine karşı yapmayacağı bir suçlama olan dinden çıkma ile suçlanmış olabilmeleri dışında, diğer müslümanlara karşı yapılan bir savaşa iştirak etmeyeceğini" ileri sürmektedir (s.161).

"*Tecdid*" (yenilik) dalgasının ikinci bir hamlesi King İmparatorluğuna kadar ulaşmıştır : Bu hamle, "*hâce*" Nakşbendi Cihangir'in şahsında Sincan'da vuku bulmuştur. Âfâkî sülâlesinin bu kolu, 1817'de King hakimiyetine karşı bir "*cihâd*" başlattığı Kokand hanlıklarında yerleşmişti. Birkaç yıl sonra, az sayıdaki Kaşgar halkı Mançu iktidarına karşı isyan etti. Kokand hânı bir ordu ile Sincan'ı işgal etti ve Yangi Hisar, Yarkand ve Hotan'da onun lehine birtakım isyanlar zuhur etti. Fakat Âfâkiler bilhassa bu olaylardan eski muhalifleri İshakiler'i ezmek için yararlandılar. King ordusu 1828'de Cihangir'i yakaladı ve böylece "*cihâd*" hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. 1830'dan 1861'e kadar Sincan'lı müslümanlar tarafından ister istemez tasvip edilmiş olan yedi adet Âfâkî isyanı birbirini takip etti. Fakat Âfâkiyye'nin saygınlığı kayboldukça diğer Nakşbendi gurupların şöhreti artıyordu. Yarkand'da Hindistan'daki Müceddidiyye kolunun bölge temsilcisi Abdurrahmân Hazret etkisini artırıyor. Ladah'ın başkenti Leh'te "*hâce*" Nakşbendi Şâh Niyâz, Yarkand'lı taraftarları ile olan bağlarını muhafaza etmekteydi. İngilizler Sincan'la ilgili bilgiler elde etmek için Ahmed Şâh adında bir Nakşbendi ajandan faydalandılar.

XIX. ASRIN SONUNDA "CİHÂD" VE MÜSLÜMANLARIN NEFİS MÜDAFASI

İslâm tarihçileri, Nakşbendiyye'nin XIX. asır ile XX. asrın başındaki "*mülattan*" hareketini iyi bilirler. Şeyh Sa'id, 1925'te Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmaya kalkışmış ve bu olay Türkiye'de tarikatların yasaklanmasına sebep olmuştur. Kürtler arasında, Nakşbendiler Irak isyanlarından daha az olmayan bir rol oynamışlardır. Afganistan'da Nakşbendiler, 1880'li yıllarda Emir Abdurrahmân'ı tahttan indirmek isteyen Muhammed İshâk'ı desteklemişlerdir. Hazretler adı verilen Nakşbendi "*veliler sülâlesi*", 1929'da Emânullâh'ın reformlarının askıya alınmasına ve kralın tahttan indirilmesine sebep olan kabile olaylarını organize etmede yardımcı olmuştur. Daha sonra Afganistan Nakşbendileri, solcu siyasi akımlara ve daha da yakın zamanda Sovyet işgaline karşı direnişin öncülüğünü yapmışlardır. Seyyid Ahmed Brelvi'nin halefleri olan mücâhidler, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra bile Hindistan'ın kuzey-batı sınırında İngilizler'in birtakım güçlüklerle karşılaşmalarına sebep olmuşlardır. Rus İmparatorluğu'nda, Nakşbendiler aktif bir şekilde müslümanların sömürge aleyhtarı mücadelesini yönetiyorlardı. 1717'den sonra da Basmacı hareketine iştirak etmişlerdir. Cava adasının batısında

Nakşbendiyye'nin artan şöhreti, 1888'de Tjilegon'daki bütün Avrupa'luların katledilmesiyle doruk noktasına ulaşan Hollanda aleyhtarı olaylarda yardımcı olmuştur²⁰. XX. asırda da Nakşbendiler, Eylül 1965'teki devlet darbesinden sonra belki de yüz binlerce "komünist" Endonezya'nının ölümüyle sonuçlanan antikomünist müslüman hareketlerinde oldukça aktif bir rol oynamışlardır.

Şu halde, XIX. asrın ikinci yarısında Nakşbendiyye tarikatının Çin'de pek çok savaşa karışmış olması şaşırtıcı değildir. Bununla beraber, "cihâd" a olan kesin bir inancın sebep olduğu Sincan isyanları ile, oldukça azınlıkta kalan müslümanların, kendilerinin çöküşleri ve Çinliler tarafından katledilmelerinden başka sonuç vermeyen lüzumsuz birtakım düşmanlıkların içine sürüklendikleri Çin'deki isyanları birbirinden ayırmak gerekir.

Artık tarikatların, 1856 ile 1873 arasında vuku bulan ve Kingler'in Yunnan "isyân"ı dedikleri olaydaki rolünü inceleyebiliriz.

Shaanxi ile Gansu'da toplumsal gerilimler 1862'de yoğun bir şekilde artmış ve kendilerini müdafaa eden müslümanlar bir anda kendilerini King otoritesine karşı "isyân" halinde bulmuşlardır. Kingler bazı müslümanların, özellikle de muhtemelen Nakşbendiyye'nin Huftiyye gurubuna mensup olan Ma Zhan'ao'nun teslim olmasını kabul ettiler. Fakat hükümet Cehri'lerin lideri Ma Hualong'u başlıca düşman olarak görmek istemiş ve kendi koruması altında bulunan müslümanlara karşı korkunç canavarlığını icra etmek için, onun sözde "isyân"ını bastırma gerekçesinden yararlanmıştır. Kingler 1871'de Ma Hualong ile oğlunu idam etmişler, 1873'te müslüman direnişin son merkezlerini de yok etmişler ve Shaanxi'de varlığını sürdüren müslüman halkın büyük bir kısmını Gansu'nun daha verimsiz topraklarına sürgün etmişlerdir.

Diğer taraftan hemen hemen bütün Sincan'da müslümanlar, halkın çoğunluğunu veya en azından önemli bir azınlığını teşkil ediyorlardı. Ayrıca, isyanlar King hükümetinin Çin'deki otoritesini zayıflattığında şartların "cihâd" için elverişli olduğunu düşündüler. Ortaya çıkan "cihâd" hareketlerinin çoğunda Nakşbendiler ilk sırada yer almışlar; fakat ayaklanmaların koordinesi çok kötü durumda

²⁰ Bk. Anthony Reid, "Nineteenth-century pan-Islam in Indonesia and Malaysia", *Jurnal of Asian Studies*, 26, 2 (Şubat 1967), s.273,280.

olduğu için, bölgedeki Nakşebendi selefleri gibi "cîhâd"ın liderleri iç savaşta pek çok enerji harcamışlardır. Müslümanlar önce 1863'te İli bölgesinde isyan ettiler : Kingler düzeni yeniden kurmada gecikmediler, fakat 1864'te Sincan'ın çeşitli bölgelerinde birbirleriyle hiç ilgisi olmayan altı "cîhâd" olayı patlak verdi. Bu olaylardan ikisi, kimliği rahatlıkla tesbit edilebilen çeşitli "veli sülâleleri" ne mensup sûfiler tarafından yönetilmişti : Bunlardan Kuça olayı, "hâcegân" Katakiler'e mensup olan Râşidîn Hân Hâce tarafından; Yarkand olayı da, Hindistan'daki meşhur "ikinci bir yılın (hicri yıl) müceddidî" (Müceddid-i Elf-i Sâni) Ahmed Sîrhîndî (ö. 1624)'ye dayanan Müceddidî sülâlesine mensup Abdurrahmân Hazret tarafından yönetilmiştir. Bunlardan başka iki "cîhâd" hareketinin Nakşebendîler tarafından yönetildiği ise çok kesindir : Bunlardan biri Kaşgar'da Jin Xiangyin ile Kırgız lideri Sıddîk Beğ'in başlattığı hareket; diğeri ise Çin'de Cehrîyye liderlerinden Ma Hualong'un yanında yer alan ve Ma'nın talebesi Su Huanzhang tarafından Sincan'a davet edilen Tua Ming adlı sûfinin Urumçî hareketi idi. Diğer iki "cîhâd" hareketinin başında ise, Hotan bölgesinde Hacı Habîbullâh Müftî; İli'de de Üveysiyye tarikatını kurmuş olan ve 1555 veya 1556'da vefat eden Muhammed Şerîf Pîr'in soyundan gelen Muazzam Hân bulunuyordu. Bu son iki liderin hangi tarıkata mensup olduklarını henüz bilmiyoruz.

Pozisyonlarını kuvvetlendirmek isteyen Jin Xiangyin ile Sıddîk Beğ, Kokand'daki Âfâkîler'in ileri gelenlerinden Buzurg Hân'a başvurular ve onun, atalarının şehri olan Kaşgar'a gelmesini ve "cîhâd" hareketinin başına geçmesini istediler. O da bunu kabul etti. Yanında Ya'kûb Beğ adında bir Kokand'lı subay ile beraber Kaşgar'a geldi. Bu Ya'kûb Beğ, Râşidîn Hân Hâce ile Abdurrahmân Hazret'i mağlûb etti, üstadı Âfâkî Buzurg Hân'ı sürgün etti ve Osmanlı halifesinin yardımını istemek suretiyle kendisini bağımsız bir emîrliğin lideri ilân etti. Fakat Kingler güçlü bir şekilde tekrar geri geldiler ve 1877'de Sincan'ın güneyini tekrar işgal ettiler. Rus ordusu Muazzam Hân'ın İli'de tesis etmiş olduğu "sultanlık"a son verdi. XIX. asırda Sincan'da ve kuzey-batı Çin'de isyan etmiş olan bu müslümanların çoğunun torunları bugün S.S.C.B.'de yaşamaktadır.

XX. ASIRDAKİ DURUM

XX. asırda Sincan'da tarikatların ne durumda olduğu hakkında

araştırmalara ihtiyaç vardır. Geçen yıl (1981) Sincan'da yaptığım kısa bir geziye istinaden, tasavvufun bu bölge müslümanlarının hayatında daima önemli bir rol oynadığının ve orada hem "sesli" (cehrî) hem de "sessiz" (hafî) zikrin icra edilmeye devam ettiğinin söylenebileceğine inanıyorum. Fakat öyle görünüyor ki, komünizm ile çeşitli şekillerdeki İslâm ve Türk milliyetçiliği, Çin-Sovyet düşmanlığının genel şartları içerisinde XX. asır Sincan politikasına hakim olmuştur.

Çin'de, kuzey-batı bölgesi ile ilgili yapılanların dışında, tarikatlar gerçek anlamda incelenmemiştir. Kuzey-batı Çin'in durumu hakkında pek çok dökümana sahibiz ve tarikatlar ve onların XX. asırdaki fonksiyonu hakkında yaklaşık bir fikre sahip olabilmekteyiz²¹.

Muhtemelen biri Cehrî diğeri Hufî iki Nakşbendiyye gurubu arasındaki bir münakaşa ile başlayan 1895 isyanından bu tarafa, belki, Hufî lider Ma Anliang (ö. 1918) ile genel anlamda tarikatlara düşman bir gurup olan Xidaotang'ı hedef alan suçlamaların yapıldığı dönem hariç, tarikatlar tamamen politika sahnesinden silinmişlerdir. Cumhuriyet döneminde kuzey-batı Çin'de ortalığı kasıp kavuran savaşın meşhur öncüleri olan beş "Ma" dan hiç biri, onların ikisinin bir Hufî olan amcası Ma Lin öyle tanınsa bile, sûfi olarak şöhret bulmamıştı. Fakat Ma Lin'in yeğenleri Ma Buging ile Ma Bufang, Çin'de Ehlû's-Sünne (Çince "Aheitsuunnal") adını almış olan ve tarikatlar için çok az değer taşıyan Müslüman Kardeşler (İhvânu (Çince "Yihewant")'l-Müslimîn) hareketine mensup idiler. Bu dönemde en acil politik meseleler, modernizm, milliyetçilik - bilhassa yeni Çin'de Hui'lerin oynadıkları rol meselesi - ve komünizm olmuştur.

Kültür Devrimi'nin sebep olduğu tahribatın boyutu hakkında bir şey bilmiyoruz. Komünizm'in gelmesinden önce Kâdirîler'in yedi adet "menhuan"a (veliler sülâlesine) sahip olduğu söyleniyordu. Kâdirîyye'nin başlıca merkezî ("gongbat"), Hz. Muhammed'in yirmi dokuzuncu göbekten torunu Abdullah'ın (Baba Tâiye) mezarının yer aldığı Sichuan dahilindeki Langzhong'da bulunmaktaydı. Bundan sonra Abdullah'ın halefi Qi Jingyi'nin nâşının gömülü olduğuna inanılan, Shaanxi'deki Xixiang'lı Lulingsi türbesi gelmekteydi. Daha sonra da, yine Qi Jingyi'nin postnişini olduğunu iddia eden Linxia

²¹ Bk. Jonathan N. Lipman, "The border world of Gansu, 1895-1935", Ph. D. dissertation, Stanford Üniversty, 1980.

(Hezbou)'lu Dagongbai'nin türbesi yer alıyordu. Şâzeliyye ile Sühreverdiyye'nin XX. asırda en azından bazı müntesipleri mevcut olmuştur. Sonraki yöneticilerinin bekârlığı tercih ettikleri "Haxlınye"ler adlı esrareniz gurubun sûfi bir tarikat olmuş olması da mümkündür. Bu gurubun bugün hâlâ mevcut olup olmadığını bilmiyoruz.

Fakat kuzey-batı Çin'de, gerek eskiden beri gerekse şu anda en önemli tarikat Nakşbendiyye'dir. Komünistlerin iktidarı ele geçirmesinden önce bu tarikatın ondört kadar ayrı "menhuan"ı (veliler sülâlesi yani kolu) mevcuttu (bunların onikisi Hufiyye, ikisi de Cehrıyye idi)²². Bu "menhuan"ların büyük sayısı ve onları hedef alan düşmanlıklar, onların müntesiplerinde aynı Nakşbendi ailesine mensup olma duygusunu zayıflattı. 1936'da, Cehriler'in başlıca merkezlerinden birinde bir huristıyan misyonerle yapılan görüşme sırasında Cehriler kendilerini Nakşbendi olarak takdim ediyorlardı²³, fakat ben Hufi olduklarını söyleyen ve Ma Laichi'yi hareketlerinin kurucusu olarak gören, bununla beraber "Nakşbendi" ismini kabul etmeyen Hui'lere rastladım.

Kingler'in hükümrânlığı altında olduğu gibi, Cumhuriyet ve komünizm dönemlerinde de en dinamik Nakşbendiyye gurubu, 50'li yılların sonuna doğru tesiri Hebei, Shaanxi, Gansu, Ningxia, Yunnan, Sincan ve Jilin'e kadar yayılan Cehrıyye olmuştur. 1958'de de komünist hükümet Cehrıyye'nin lideri Ma Zhenwu'yu "aşırı sağcı" bir kişi olarak ilân etmiş, halka yaptığı "cinayet"leri ortaya koymuş ve onun güçlü bir mistik tarikatın lideri olarak elde ettiği zenginlikleri ifşâ etmiştir.

Çin'deki İslâm'ın genellikle asıl itibarıyla "Çin'e ait", çöküş halinde ve "gerçek" İslâm'dan kopmuş olduğu kabul edilmektedir. Genel kanaat, bu Çin'li İslâm'ın tarih içinde, İslâm dünyasının geri kalan kısmını etkileyen büyük akımlardan tecrit edilmiş olduğu yolundadır.

Çin'deki tarikatlarla ilgili inceleme, bu kanaatin yanlış olduğunu göstermektedir.

²² Bk.Nakada Yoshinobu, "Kaikai minzoku no shomondai", Tokyo, 1971, s.93-94.

²³ Bk.Taylor-Pickens mektubu (15 Eylül 1936).